

FEKETE CSABA

Kálvin hazánkban

Oláh Róbert: Kálvin műveinek recepciója a 16–17. századi Magyarországon

Szerkesztette: Győri L. János; előszó: Fekete Károly
Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 2020.
(*Református Művelődéstörténeti Füzetek, 9*), 128 p.

Negyvenegy szerző félszáz művéből összegyűjtött idézeteket és utalásokat súlyoz a szorgos kutatásból született áttekintő tanulmány. Nagyobb részük hitvitázó munkákban található, mert műfaji sajátosság, hogy ezek nem csak hivatkoztak, hanem idéztek és vitattak. Kérdésük főleg a helyes értelmezés és a tételek támogatására választott bizonyságok hiteles fordítása latinból. Más jellegű munkák mögött is ott húzódnak a külföldi tanulmányúton szerzett és itthon vásárolt kötetek, nagyobb részben Kálvinnak a Biblia egyes könyveit magyarázó kommentárjai és természetesen az *Institutio*. Adódhat a kérdés, hogy akkor miért nem sokkal nagyobb a kimutatható mennyiség?

Sok-sok prédikátorunk könyveinek nem maradt meg a jegyzéke, sem pedig semmiféle kézírata, holott használtak könyveket, hitvallásokat, liturgiákat. Hosszabb életű prédikátorok, akik négyszer prédikáltak hetente, temettek, eskettek, látogattak, fegyelmeztek, félközsinatokra jártak, legalább öt-tíz kötet jegyzetet, kézíratos fordítást, levelet és önálló munkát írhattak össze, de a szorgosabbak ennek akár a többszörösét. Ámde a könyvekkel együtt minden nyomtalanul odaveszett. Komáromi Csipkés Györgynek sem minden megjelent művéből maradt példány, és a kézíratai nyomtatásban megjelent jegyzékében felsoroltak mind eltűntek; a Károlyi Biblia általa javított változata is már 1678 előtt készen volt, de csak 1717-ben jelent meg.

A megmaradt könyvjegyzékek gyűjtögetése és elemzése mellett a fellelhető példányok (általában több nemzedéken át használt kötetek) is mutatják, hogy a hatás sokkal jobban szétsugárzott, mintsem pontosan fölmérhet-

nénk. Amikor nyugatabbra már elenyészőben volt Kálvin műveinek használata, nálunk kézzől-kézre jártak a kötetek, de ezt korunkban fáradtságos és hosszadalmas munkával sem könnyű adatolni, kamatoztatni.

Az 1536–1936-os évforduló kapcsán Révész Imre megfogalmazta az akkori ismeretek és kutatás szintjén, hogy Melius Juhász Péter életművére alig van kimutatható hatása Kálvinnak.¹ Másként történt a valóságban: 1975 óta tudjuk néhány töredékből, hogy nem csupán ismerte, hanem le is fordította a *Genfi Kátét*, ám saját kátéjában csak nagyon áttételesen érvényesült a hatása.² Révész a kutatás távlati hiányosságaira is utalt. Akkor már volt múltja a Kálvin-életrajzoknak és a kisebb vagy nagyobb művek fordításának, az úttörő méltatások sem hiányoztak.

Oláh Róbert okkal utal erre a kutatástörténeti helyzetre, valamint vázolja, hogy mennyi minden történt azután. Például Ósz Sándor Előd nem csupán Kálvin kötetek százait találta és írta le különféle könyvtárakban.³ Felfedezte, hogy Zilahi István fordította újra 1695-ben a *Genfi Kátét*.⁴ Gyermekeknek alkalmatlan – ezt Kálvin is elismerte –, kezdőknek a Heidelbergi Káté is sok, ezért maradtak a kiskáték. Ezek eleinte Luthert követték, majd a *Heidelbergi Káté* kivonatát (Szenci Molnár Albert fordításában). Mellettük Batizi András és Siderius János kátéja volt használatban. Megjelenésétől ismerték és elismerték a *Heidelbergi Kátét*, de csak 1646-ban, Siderius kátéja mellett iktatták a hazai reformátusság szimbolikus iratai közé.

Hiányosságok voltak és maradtak. Ki gondolná például a mai olvasók közül, hogy a magukat zsolttárosnak nevező magyar reformátusok a genfi zsolttárok Kálvin-korabeli éneklési rendjére sehol nem hivatkoztak? Kálvin

¹ Lásd pl.: RÉVÉSZ Imre (1934): A „kálvinista Róma”: (Két elnevezés története). *Theológiai Szemle*, 1933–1934, 1–108.

² BUCSAY Mihály (1967): *Méliusz theológiája kátéja tükrében*. In: BUCSAY Mihály [et al.], szerk.: *A Második Helvét Hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve*. (Studia et Acta Ecclesiastica, 2.) MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Bp., 346–347.

³ Lásd: ÓSZ Sándor Előd (2014): *Bibliotheca Calviniana Transylvanica: Kora újkori Kálvin-kiadások Erdélyben: Frühneuzeitliche Calvin-Ausgaben in Siebenbüрге*. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, 21.) EME, Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár.

⁴ Lásd: KÁLVIN János (2014): *A Genfi Egyház Kátéja*. (Czeglédy Sándor fordításával, Ósz Sándor Előd tanulmányával, Misztótfalusi Kis Miklós 1695-ös kátéjának hasonmás kiadása; szerk.: HERMÁN M. János – SZOMOR Attila) Partium, Nagyvárad, 125–138.

énekeskönyvi előszava első, de nem teljes fordítását 1939-ben készítette Révész Imre a délvidéki énekeskönyvbe. Hiánytalanul 2003-ban jelent meg először a genfi zsolnárkönyv Bólya József-féle egyszólamú és négyszólamú kiadásában.

Szemléletesek az Oláh Róbert által egymás mellé rendezett, jól válogatott szemelvények; azt cáfolhatatlanul mutatják, hogy 1624 után sem mindig Szenci Molnár magyar fordítását idézték, hanem a teológusaink inkább a saját fordításukat szőtték fejtegetésükbe. Gyermekkoruk óta írtak és olvastak latinul, nem jelentett gondot Kálvin dogmatikai főművének megértése a teológia nemzetközi nyelvén. A fordítás eleve a latinban kevésbé jártas világiaknak készült.

Pósházi János munkásságának kiemelése is jól megokolható választás. Egyazon táboron belüli összecsapásokra is felhívja a figyelmet a kötet, s bemutatja, hogyan vitázott a Miatyánk liturgiai szerepéről és helyéről Tolnai Dáli János pataki tanár és Váczi P. András szepsi lelkész. Személyeskedésektől és türelmetlenségtől ezek éppen úgy nem mentesek, mint a felekezetek közötti hadakozások. Közös jellemző, hogy meggyőzésre nem sok reménye volt a feleknek, tehát a másik fél lecsepülése, kigúnyolása volt inkább a közvetlen cél, különösen hatalmi helyzetben.

Elődeink ismerték, de nem követték kritikátlanul Kálvin minden megnyilatkozását. Erre legjobb példa az úrvacsorai kenyér használata (Huszár Gál csak kenyeret említett), és az ostya feltétlen elvetése. – Ez Kálvinnál *adiaphoron*. Ellentét volt Kanizsai Pálfi János és Alvinci Péter között emiatt. Mert nálunk már Melius korától nem volt ez a kérdés *adiaphoron*. Nem kizárólag kálvini indíttatású az úrvacsorás szertartás több éves csatározás után megjelent rendje (*Pataki Ágenda*, 1658), ennek fő munkálója Medgyesi Pál és Tolnai Dáli János volt, mert még tovább lépett a kenyér használatánál, követte a gyakorlat gyökeres megváltoztatását; többek között a régi istenes énekeket is elvetették volna egyes puritánjaink, az öröklött liturgiával együtt. Ez tartós feszültséget okozott.

Árnyaltabb lehet ezután az *Institutio* fordítója, Szenci Molnár Albert megítélése (Nagy László kötete új vonásokat tárt fel).⁵ Azonban P. Vásárhelyi

⁵ NAGY László (1993): *Szenci Molnár Albert: a kutatás új útjai*. (Szemle füzetek, 8). Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa, Kolozsvár.

Judit a korábban soha nem vizsgálta Piscator-féle Bibliával összehasonlítva megállapította, hogy mindez nem Szenci Molnár újítása volt, hanem a német környezet hatása, amelyet hasznosított, mert ő nem a genfi francia légkörben működött. Nyomatékosítja ezt, hogy a genfi zsoldároknál sem a ma tudományosként alapul veendő francia őskiadásra alapozott, hanem a Lobwasser-féle németre és saját kora német kiadásaira, onnan vette át a kottákat és a módosításokat is. Továbbá kiderült az is, hogy Szenci Molnár vezérfonala az *Institutio* első német fordítása lehetett, és nem kizárólag az 1559-es és későbbi kiadások latinjára figyelt. Ugyanazon herborni-heidelbergi környezetben született meg az 1572-es *Underweisung*, innen valók Szenci Molnár kiegészítései. Ebben a kérdésben joggal várhatunk további finomításokat.⁶

Kérdezhetjük mi, mai olvasók, hogy a hivatkozók igen gyakran miért másokkal együtt említik Kálvin nevét? A bibliai érvek mellett maga Kálvin is leggyakrabban az egyházatyákat említi, kezdve Ágostonnal. A protestantizmus a pápaság bírálatában szintén az egyházatyák és a korai zsinatok vélekedését választotta. Megmutatták ezen túl Bucsay Mihály, Nagy Barna és Kathona Géza tanulmányai, hogy nálunk Kálvin általában más teológusokkal együtt hatott, így sokszor nem különül el világosan, hogy mi és mennyi sajátosan kálvini egyes kérdések kifejtésében. Az utóbbi évtizedek tanulmányai itt is ígérek további eredményeket.

Akárcsak a történelmi folyamatok váratlan alakulása, hasonlóan a kutatási irányok, eszmények, történések is sokszor szeszélyesek. Tapasztaltam ezt 1995-ben. A Kálvin-konferencián elmondta Bihari Mihály, a Kálvin-irodalom bibliográfusa, hogy átsiklott a Radnóton és Sárdon tanított *Institution*.⁷ Mondhatjuk, hogy ez nem lehetett kivételes, de sajnos, több példa az óta sem bukkant föl.

⁶ P. VÁSÁRHELYI Judit (2011): *Szenci Molnár Albert Institutio fordításának forrásáról*.

In: G. SZABÓ Botond (szerk.): *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*. TtRE Nagy-könyvtára, Debrecen, 188–204.

⁷ FEKETE Csaba (2011): *Kálvin Sárdon és Radnóton: hazai tananyag volt az Institutio 1595-ben*. In: G. SZABÓ Botond (szerk.): *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*. TtRE Nagy-könyvtára, Debrecen, 60–115.

Majdnem egy évszázad telt el Révész Imre vélekedése óta. Oláh Róbert könyve (több ugyanezen témakörbe tartozó tanulmány után) ismét lendített egyet a kutatáson. Remélhetőleg nem marad folytatás nélkül. Eddig nem kutatott levelezésekben vagy mellőzött területeken. Például eddig hazai kutatók nem elemezték Kálvinnak az imádságait, amelyek a bibliai könyveket magyarázó egyetemi előadásai előtt elhangzottak. Méltatásunk végén említsük még, hogy Kálvin elismertsége miért nem érvényesült a jelzett mértéken felül?

Történelmi léptékkal látnunk kell, hogy egyház kormányzati és szervezeti kérdésekben annyira különbözött Svájc, Erdély és Magyarország helyzete, hogy szoros követés gyakorlatilag lehetetlen lett volna. Ráadásul megfogalmazott elveit maga Kálvin sem valósíthatta meg Genfben. Van ezen túl a nagy reformátor személyiségének több olyan sajátossága, amely egykönnyen nem intézményesíthető. Kálvin nem volt szokványos gondolkodó a maga korában sem, az egyetemeken ezért tanították az *Institutio* egyszerűsített kivonatát. Ma sem állhat közel az *Institutio*, csupán azokhoz, akik gyakorlottak a Biblia elmélyedt tanulmányozásában, mert Kálvint teljesen meghatározta a Biblia feltétlen tisztelete, főleg Pál apostol teológiája. Tudományos vizsgálódásnak általában nem tartozéka az esztétikai megközelítés, a nyelvi szépség iránti érzékenység. Pedig nem barokk dagályosság Kálvin sorolásokkal teljes mondatfüzéreiének stilisztikája, himnikus szépprózájának indítéka szintén Pál apostoli leveleinek tartalma és megformálása.